

УДК [94 : 629.5] (477.73)

**ВИРОБНИЧА СПРЯМОВАНІСТЬ МИКОЛАЄВА
ЗА ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИМИ АКЦЕНТАМИ***Надія Рижєва*

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: ryzheva.nadiya@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8379-4325>

У статті здійснено історіографічний аналіз широкого кола робіт, що за змістовним навантаженням розкривають історію становлення та розвитку Миколаєва як центру суднобудування. Проблемно-хронологічні засади викладення матеріалу дозволили автору звернути увагу на історіографічні напрацювання дослідників другої половини XIX – початку XXI ст.

З метою розширення наукового підґрунтя відбулося звернення до робіт дослідників, що не мали безпосереднього зв'язку з Миколаєвом. Проте в їх напрацюваннях з'ясовано виробничу спрямованість міста та створено певне джерельне коло для миколаївських краєзнавців. Зосереджено увагу на працях, де пріоритетом стала виробнича діяльність окремих верфей.

Ключові слова: історіографія, суднобудування, дослідження, корабель, Миколаїв, верфі

Своєрідним маркером сучасної української історичної науки стало поглиблене дослідження всіх аспектів краєзнавчої проблематики. Актуалізація визначеного вимагає історіографічної систематизації дослідницьких напрацювань за тематичними спрямуваннями, що дозволить здійснити певне узагальнення матеріалу та виявити наявні лакуни. У представленій статті предметом історіографічного аналізу став огляд робіт в яких досліджувалась історія становлення та розвитку Миколаєва, як центру суднобудівної промисловості в Україні. Певна характеристика та систематизація наявних досліджень дозволить науковцям у майбутньому результативно використовувати напрацювання попередників і спрямовувати свою роботу на проблеми, що не актуалізувалися.

Становлення міста відбувалося за особливими вимогами: «Миколаїв народився як придаток до верфі, ним він залишався завжди», – відзначав дослідник-краєзнавець Ю.С. Крючков [22, с. 65]. Саме тому автори робіт з історії міста підкреслювали його головне призначення. У 1853 р. обробкою документів і матеріалів портового архіву Миколаєва займався морський історик О.П. Соколов. Кропітка робота дозволила йому написати низку статей про місто корабелів та одного з «батьків-засновників» М.Л. Фалєєва [28, с. 311]. Миколаїв як портове місто, верф «військових кораблів» визнав у 1860 р. підполковник Генерального штабу А. Шмідт [37; 38]. Історичний нарис про Миколаїв, написаний у 1861 р. адміралом М.М. Курмані, також привернув увагу читачів названою

промисловою специфікою [28, с. 191-192].

Визначенню нових напрямків досліджень сприяла поява у другій половині XIX ст. узагальнюючих робіт, що присвячувались дотичним проблемам. У 60-х рр. XIX ст. представник відомої родини мореплавців З. Аркас (морський офіцер, історик, археолог) створив своєрідний «літопис» вітрильного Чорноморського військового флоту та його побудови на Півдні [2; 3; 4]. У його доробку, на основі документальних матеріалів, за хронологією подій знайшли відображення вузлові аспекти названої проблеми, що органічно пов'язуються із закладенням і зростанням Миколаєва та всіх верфей Півдня. Обсяги роботи верфей дозволили З. Аркасу з'ясувати динаміку поповнення Чорноморського флоту новими кораблями, описано конструктивні новації, що вносили кораблебудівники Півдня у певні типи суден [33, с. 21].

Зазначимо, що у названий період з'являються публікації з досліджуваної проблеми на сторінках першої міської газети – «Николаевский вестник», що виходила у 60-ті роки XIX ст. Редактором газети був військовий моряк, капітан-лейтенант (у відставці) Є.С. Павловський. Він друкує низку статей, що містять важливий джерельний матеріал, а також, у певній мірі, узагальнення концептуального характеру. Статті Є.С. Павловського про життя міста корабелів з'являються у журналі «Морской сборник», який виходив у Санкт-Петербурзі [28, с. 254].

Безсумнівною науковою цінністю є видана у 1890 р. прогресивним громадським діячем,

письменником, краєзнавцем Григорієм Миколайовичем Ге книга «Історичний нарис столітнього існування міста Миколаєва біля гирла Інгулу (1790-1890)» [12]. Проблема становлення Миколаєва розкривається на основі документів міського архіву, більша частина яких вже втрачена. Ціннісна сутність праці полягає в акценті Г. Ге на тому, що місто, суднобудування, флот не могли існувати один без одного. Історія міста сприймається Г. Ге у контексті діяльності верфі як осередку побудови військових кораблів. Головним висновком, до якого підводить автор, є таке: місто, суднобудування, флот не могли існувати один без одного.

Відповідно до змістовного навантаження представленої статті значну наукову вагу представляють роботи авторів, що не мали безпосереднього зв'язку з Миколаєвом, проте в їх дослідженнях аналізується виробнича спрямованість міста та створено певне джерельне коло для миколаївських краєзнавців. Тому вважаємо за необхідне звернутися до робіт деяких дослідників кінця XIX – початку XX ст. Праця Ф. Веселаго «Коротка історія російського флоту» (1-й вип. 1893 р.; 2-й вип. 1895 р.) є еталонною для багатьох поколінь дослідників історії флоту та суднобудування де теж знайшли відображення деякі аспекти розвитку Миколаєва [9]. Автор викладає події, згруповуючи їх навколо постатей керівників флоту та державного управління регіоном з кінця XVIII ст. й у першій чверті XIX ст. У роботі є оцінні характеристики діяльності Г. Потьомкіна, М. Мордвинова, Д. Сенявіна, Ф. Ушакова, І. де Траверсе, С. Грейга й інших. У залучених Ф. Веселаго матеріалах прослідковується особистісне ставлення до тих чи інших персоналій. Увага до внеску кожного з керівників у розвиток верфей і технологію кораблебудування дозволила персоніфікувати відповідні періоди історії. Наведений матеріал дозволяє опосередковано уявити етапи розбудови миколаївської верфі та досягнення у суднобудуванні [33, с. 21-22].

Закладені у роботі Ф. Веселаго проблемно-методологічні принципи подання матеріалу були розвинуті на початку XX ст. у працях Є. Аренса, П. Белавенця та С. Огородникова, окрім того, у них є деталізація певних етапів суднобудування у Миколаєві [1; 6; 29].

Новий етап вивчення теми розпочався у радянську добу. У другій половині XX ст. звернення науковців до минулого актуалізувалося зростанням значення кораблебудування й обсягів суднобудівної галузі у військово-промисловому комплексі СРСР. Саме тому го-

ловний наголос у дослідженнях краєзнавців зроблено на динаміці роботи верфей щодо створення військового флоту.

Це знайшло своє відображення у публікаціях А.Л. Журавля – ветерана війни, засновника музею заводу імені 61 Комунара. Особлива увага приділялась «знаковим» для міста або Півдня кораблям. Вагомість робіт А.Л. Журавля, які друкувалися у кінці 60-х – на початку 70-х років XX ст. на сторінках газети «Южная правда» та загальносоюзного журналу «Судостроение», полягає у використанні великої кількості джерел, хоч у концептуальному плані простежується радянська школа сприйняття історичного минулого [13; 14].

У 70-80-ті роки XX ст. виходить інформаційно-довідкова література про місто, де головний акцент зроблено на промислову специфіку [10; 11; 30]. Дана література носила як популярний характер і сприяла знайомству широкого контингенту читачів з історією Миколаєва, так і допомагала науковому осмисленню проблеми.

У 60-80-ті роки XX ст. історія становлення Миколаєва як міста корабелів у тій чи іншій мірі знаходить відображення у багатотомних працях з історії України [15; 16; 17], історії міст і сіл УРСР (Миколаївська обл.) [18, с. 75, 79, 81, 86, 101, 103]. Слід нагадати: викладення матеріалу в даних працях подавалось у плані марксистсько-ленінських оцінок історичного минулого, а також штучно перебільшувалася роль КПРС у всіх процесах, що відбувалися у часи тоталітарного режиму. Однак історична цінність даних видань зберігається, оскільки визначальним у них є джерельна основа та професіоналізм авторів, які досліджували проблему у межах тривалих хронологічних рамок.

У 70-80-х рр. XX ст. Миколаїв як місто корабелів стало об'єктом уваги у роботах: Р. Кац, О. Златопольської, А. Смирнова, В. Гуйвана, П. Виборного, Л. Пляскова, Л. Кучеренко, А. Мальярчука, які присвячені історії становлення та розвитку окремих суднобудівних заводів [11; 19; 27; 31]. Книги, розраховані на широке коло читачів, носили характер нарисів. Історія заводів подавалася у багатоплановому аспекті: у тісному зв'язку з життям міста; становленням, формуванням професійного робочого колективу; кадрів інженерно-технічної інтелігенції; з багатою інформацією про кораблі, що будувалися. У той же час названим роботам притаманний спільний недолік: велика кількість обов'язкових штампів радянського часу: («...гниль царського режиму...» [31; 32], «...полум'я соціалістичного змагання...» [11]),

без чого публікувати роботи у той період було важко.

У кінці ХХ – на початку ХХІ ст. інтерес до історії Миколаєва як центру суднобудування підвищується, бо сучасна Україна – морська індустріальна держава – не може не вважати об'єктом своєї першочергової уваги подальше вдосконалення промислового суднобудування.

Найбільш плідним дослідником історії Миколаєва як провідного суднобудівного центру, став доктор технічних наук, професор Ю. Крючков, який з 1953 року починає вести розробку названої тематики. Юрій Семенович вів комплексну пошукову роботу, вивчав документи у Центральному державному архіві ВМФ СРСР (Санкт-Петербург), державному архіві Миколаївської області, опрацьовував матеріали відділу рукописів і рідкісної книги публічної бібліотеки імені М.Є. Салтикова-Щедрина (Російська національна бібліотека, Санкт-Петербург), Центральної військово-морської бібліотеки (Санкт-Петербург) та ін. Його роботи свідчать про сталість світоглядних позицій, не пов'язаних з ідеологічними постулатами радянської історичної школи. Для праць цього автора характерне серйозне ставлення до джерел, як опублікованих, так і архівних, введених ним до наукового обігу. Його внесок у вивчення історії міста представлений понад 60 статтями та книгами: «Олексій Самійлович Грейг» (1984), «Історія Миколаєва: від заснування до наших днів» (1996 р.), «Град Святого Миколая: Путівник по старому Миколаєву» (2003 р.), «Корабель і естетика» (2007 р.) й ін. [20-23].

Сферою першочергової уваги Ю.С. Крючкова є історія вітрильного суднобудування у Миколаєві. Дякуючи його науковим знахідкам, вперше широкому колу зацікавлених читачів стає відома точна кількість суден, що зійшли зі стапелів Миколаївського Адміралтейства за 70 років з початку побудови першого вітрильного судна у 1790 р. до фактичної ліквідації Чорноморського парусного флоту після Паризького мирного договору 1856 р. [24]. У роботах науковця чітко простежується дослідницька концепція: місто створювалось як верф військового флоту, успіх створення якої забезпечив становлення та розвиток усіх видів суднобудування. Реалізацію суднобудівних програм у Миколаєві автор надзвичайно тісно пов'язує з діяльністю «батьків-засновників міста», видатних історичних особистостей у галузі науки, техніки, технології кораблебудування. У його працях науковість та об'єктивність є головни-

ми рисами, які досягаються позитивним ставленням до досліджень своїх попередників. Все це, зберігалось та відшліфовувалося у подальших роботах Ю.С. Крючкова.

Історії Миколаєва, як центру вітрильного суднобудування, були присвячені роботи ще одного миколаївського дослідника – кандидата технічних наук, доцента А. Сацького. Завдяки його пошукам стали відомими креслення першого корабля «Святой Николай», побудованого у Миколаєві. Він привернув увагу дослідників до складності пошуків в Україні території для розташування першого адміралтейства [34-36].

Серед досліджень, опублікованих у кінці ХХ – на початку ХХІ ст., автор вважає необхідним зупинитися на виданнях, пов'язаних з історією Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова [7; 8]. Столітня історія кораблебудівної освіти в Україні відтворена у роботах Б. Бугаєнко та А. Галь, де подається у нерозривному зв'язку з історією суднобудування, що безумовно важливо для історіографічного аналізу. Висвітлення проблеми у такому контексті дозволило прослідкувати роль науки, технології у галузі кораблебудівного виробництва. У першій книзі досліджується історія міста, його суднобудівна промисловість, зародження та становлення Миколаївського кораблебудівного інституту: «...кожний факт побудований на історичних даних, свідченнях очевидців і власних спостереженнях авторів...» [7, с. 212]. Дослідники вперше вводять до наукового обігу дані про кількість побудованих у Миколаєві суден (всього 2340 за більш ніж двохсотрічний період) [7, с. 213]. У другій книзі підкреслюється, що практично вся сторічна історія кораблебудівної освіти в Україні пов'язана з Миколаївським кораблебудівним інститутом. Автори представили у своїй роботі цікаву галерею портретів учених і педагогів різних років. Як говориться у передмові книги, «...за весь час існування нашого МКІ-УДМТУ у ньому було підготовлено 38280 інженерів, які склали золотий фонд суднобудівників Миколаєва, Херсона, Керчі, Києва, Севастополя, Феодосії і багатьох міст» [8, с. 5].

Історіографічна цінність названих праць полягає і в тому, що визначається місце, роль учених – носіїв науково-дослідницької думки у суднобудівній промисловості. Розділи, присвячені історії суднобудування Миколаєва, займають у названих книгах значне місце. Вони свідчать про високопрофесійну майстерність авторів та урахування джерел, літератури, що

вийшла у попередні роки.

Сьогодні також зберігається традиція написання праць з історії суднобудівних заводів Миколаєва. Практично одночасно видаються дві книги, присвячені сторіччю Чорноморського суднобудівного заводу.

Перша – «Народжений в краю корабельному» [31] – описує історію розвитку Чорноморського суднобудівного заводу в другій половині ХХ ст. (1947-1997 рр.). У цей час були збудовані унікальні військові, цивільні, науково-дослідницькі кораблі, про які не згадувалося раніше через цензуру. Спеціальний нарис відведений людям – творцям кораблів. Особливо цінним є перелік головних кораблів, побудованих на цьому заводі, а також таблиці про кількість суден різних класів, створених з початку заснування до 1997 р. [31, с. 384-392]. Автори книги не забули і про своїх попередників, які писали про історію миколаївського суднобудування. Їх роботи використані та перераховані у списку літератури [31, с. 393-396]. Друга – праця директора Чорноморського суднобудівного заводу Ю. Макарова «Авіаносець» [26] – ніби поєднує спогади та наукове дослідження про найбільш важливі події, факти, пов'язані з будівництвом цих могутніх кораблів.

Безсумнівний інтерес викликають довідкові видання, що вийшли останнього часу про Миколаївщину. Так, енциклопедичний словник «Миколаївці» містить дві тисячі персоналій, тисячу п'ятсот портретів та ілюстрацій, присвячених історії суднобудування, життю видатних корабелів нашого краю [28].

На початку ХХІ ст. пошуки нових акцентів у визначенні та поглибленні досліджень з виробничої проблематики Миколаєва спостерігаються у роботах В. Бабича [5]. Інженер-суднобудівник здійснив викладення матеріалу на підставі порівняння статистичних даних довідникових видань провідних військово-морських держав світу, які наочно переконують – миколаївські підприємства мали матеріально-технічну базу для створення унікальних кораблів.

Певні аспекти теми поглиблено у монографії авторки представленої статті [33]. Комплексний аналіз і сучасна методологія дослідження дозволили виявити рівень включення суднобудівних підприємств Миколаєва у наявний виробничий комплекс держави на певних проміжках часу.

Таким чином, системний аналіз літератури з проблем історії кораблебудування на Миколаївщині дозволяє зробити висновок про зна-

чну роботу, виконану дослідниками з метою збирання й узагальнення інформації, введення до наукового обігу як опублікованих першоджерел, так і архівних матеріалів. У той же час нагальною залишається необхідність подальшого продовження дослідження історії Миколаєва, як центру суднобудування України.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА:

1. Аренс Е.И. Роль флота в войну 1877-1878 гг. Санкт-Петербург: Тип. главного управления уделов, 1903. 116 с.
2. Аркас З.А. Начало учреждения Российского флота на Черном море и действия его с 1778 по 1798 гг. // Записки Одесского общества истории и древностей (ЗООИД). Одесса, 1858. Т. IV. С. 261-309.
3. Аркас З.А. Действия Черноморского флота с 1798 по 1806 гг. (Продолжение) // ЗООИД. Одесса, 1863. Т. V. С. 846-901.
4. Аркас З.А. Продолжение действий Черноморского флота с 1806 по 1856 гг. (Окончание) // ЗООИД. Одесса, 1867. Т. VI. С. 401-444.
5. Бабич В. Град святого Николая и его авианосцы. Издание второе, переработанное и дополненное. Николаев: «Атолл», 2008. 735 с.
6. Белавенец П.И. Нужен ли нам флот и значение его в истории России. Санкт-Петербург, 1910. 280 с.
7. Бугаенко Б.А., Галь А.Ф., Костенко Н.М. Николаевский кораблестроительный. Очерк истории института-университета. Николаев: УГМТУ, 1995. 241 с.
8. Бугаенко Б.А., Галь А.Ф. Николаевский кораблестроительный: Судьбы выдающихся выпускников и учёных НКИ-УГМТУ. Очерк истории института-университета. Николаев: УГМТУ, 2002. 218 с.
9. Веселаго Ф. Краткая история русского флота. Вып. 1. Санкт-Петербург: Типография В. Демакова, 1893. 302 с.; Вып. 2. Санкт-Петербург: Типография В. Демакова, 1895. 160 с.
10. Выборный Н. Николаев. Одесса: Маяк, 1973. 108 с.
11. Выборный П., Гуйван В., Журавель А. Имени 61 Коммунара. Одесса: Маяк, 1973. 200 с.
12. Ге Г.Н. Исторический очерк столетнего существования города Николаева при устье Ингула (1790-1890). Николаев: Русская типолитография, 1890. 121 с.
13. Журавель А.Л. Верфи на Ингуле – 180 лет (завод им. 61 коммунара) // Судостроение. 1963. № 12. С. 72-75.
14. Журавель А.Л. Первый корабль революции // Судостроение. 1970. № 11. С. 52-53.
15. История Украинской ССР. Київ: Наукова думка, 1984. Т. 3. С. 596.
16. История Украинской ССР. Київ: Наукова думка, 1983. Т. 7. С. 176.
17. История Украинской ССР. Київ: Наукова думка, 1985. Т. 10. С. 317-318.
18. История міст і сіл Української РСР. Миколаївська область. Київ: Гол. ред. УРЕ, 1971. 771 с.
19. Кац Р. С., Златопольская О.М., Смирнов А.И. Черноморский судостроительный. 1898-1972. Ленинград: Судостроение, 1973. 354 с.
20. Крючков Ю.С. Алексей Самуилович Грейг. Москва: Наука, 1984. 104 с.
21. Крючков Ю.С. Град Святого Николая: Путеводитель по старому Николаеву. Николаев: Возможности Киммерии, 2003. 256 с.
22. Крючков Ю.С. История Николаева: от основания до наших дней. Николаев: Возможности Киммерии, 1996. 300 с.
23. Крючков Ю.С. Корабль и эстетика. Николаев: e!Talisman, 2007. 172 с.
24. Крючков Ю.С. Список судов Черноморского флота, построенных в Николаеве с 1790 по 1865 гг. // История. Етнографія. Культура. Нові дослідження: VI Миколаївська обласна краєзнавча конф. Миколаїв: Можливості Кіммерії, 2006. С. 108-112.
25. Лифанов В., Миющенко В. Николаев: 1789-1989. Страницы истории: Справочник. Одесса: Маяк, 1989. 154 с.

26. Макаров Ю. Авианосец: Посвящается 100-летию Черноморского судостроительного завода. Николаев, 1997. 218 с.

27. Мальярчук А.А. Верфь на Ингуле. Ленинград: Судостроение, 1989. 405 с.

28. Николаевцы. Энциклопедический словарь (2000 персоналий, 1500 портретов и иллюстраций). Николаев: Возможности Киммерии, 1999. С. 311.

29. Огородников С.Ф. Исторический обзор развития и деятельности Морского министерства за сто лет его существования (1802-1902 гг.). Санкт-Петербург: Типография Морского министерства, 1902. 263 с.

30. Павлик И., Лифанов В., Мычаковская Л. Николаев: Улицы рассказывают. Одесса: Маяк, 1988. 121 с.

31. Плясков Л.А., Кучеренко Л.М. Рожденный в краю корабельном. Київ: Компьютерные системы, 1997. 185 с.

32. Плясков Л.А., Кучеренко Л.М. Наш Черноморский. 1897-1987. Москва: Мысль, 1989. 382 с.

33. Рижева Н.О. Історія суднобудування на теренах Укра-

їни (від давніх часів до новітніх часів). Київ: ПП Сергійчук М.І., 2008. 476 с.

34. Сацкий А.Г. Новые материалы о фрегате «Св. Николай» // Судостроение. 1983. № 4. С. 63-66.

35. Сацкий А.Г. Первый линейный корабль Черноморского флота // Судостроение. 1988. № 1. С. 55-57.

36. Сацкий А.Г. Подрядное судостроение в Николаеве // Судостроение. 1989. № 8. С. 51-53.

37. Шмидт А. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Херсонская губерния. Ч. 1. Санкт-Петербург: Воен. типогр., 1863. 602 с.

38. Шмидт А. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Херсонская губерния. Ч. 2. Санкт-Петербург: Тип. Калиновского, 1863. 874 с.

39. Энциклопедический словарь / изд.: Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон. Т. 6 (11). Санкт-Петербург: Типолитография И.А. Ефрона. 1892. С. 95-96.

Ryzheva Nadiya

Production Orientation of Mykolayiv according to the Historical and Local Lore Accents

The paper deals with a historiographic analysis of a wide range of works, which show the history of formation and development of Mykolayiv as a center of shipbuilding. The problematic-chronological principles of the statement of the material allow the author to draw attention to the historiographic works of the researchers of the second half of the 19th – beginning of the 21st cent.

In order to expand the scientific background, there is an appeal to the works of the researchers who had no direct links with Mykolayiv. However, in their work, the production orientation of the city is clarified and a certain source basis for Mykolayiv local lore researches is created. The focus is on the works where the production activity of certain shipyards became a priority.

Researchers of the second half of the 19th – early 20th cent. F. Veselago, P. Belavenets, S. Ogorodnikov, E. Arens in their works initiated the problem-methodological principles of presenting of the material on the history of shipbuilding, which allow elaborating certain stages of the development of the industry in Mykolayiv.

A separate part of the paper represents the works of the local lore researches of the Soviet period. Attention is paid to the main goal of the study, that is, the efficiency of the shipyards in the building of a military fleet. The works of A. Zhuravel, R. Kats, O. Zlatopolska, A. Smirnov, V. Guiwan, P. Vyborny, L. Kucherenko, A. Malyarchuk, devoted to the history of establishing and developing of certain shipbuilding plants are analyzed.

A comprehensive analysis of the research results of contemporary local lore researchers gave the author the opportunity to elicit the works of the most prolific researchers in whose works on the certain stages of the city development, both generalization, and distinction of the peculiarities of the development of the shipyards occurred.

The materials given by local lore researches allow asserting that Mykolayiv enterprises had the whole complex of material, technical and personnel backgrounds for the creation of unique vessels.

Keywords: historiography, shipbuilding, research, ship, Mykolayiv, shipyards